

dr hab. prof. UŁ Tomasz Tulejski
Katedra Doktryn Polityczno-Prawnych
Wydział Prawa i Administracji UŁ

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgr. Mateusza Bużowicza
pt. *Myśl polityczna przywódców komunistycznych Polski w latach 1944-1980*
napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Mirosława Sadowskiego

Dzieje rządów komunistycznych w Polsce wraz z upadkiem PRL-u stały się obiektem intensywnego zainteresowania polskich badaczy. Przede wszystkim jednak badaniem tego półwiecza polskiej historii podejmują się zazwyczaj historycy interesujący się na przykład relacjami państwo-Kościół, historią opozycji demokratycznej, działalnością komunistycznych służb specjalnych, zbrodniami komunistycznymi czy historią gospodarczą PRL-u. Dzięki nim poznajemy coraz lepiej prawdziwe oblicze czasów komunistycznych, gdy Polska zdana była na łaskę i niełaskę kremlowskich władców i ich miejscowych namiestników. Choć z coraz liczniejszych opracowań historycznych da się zdekodować ideologiczne oblicze (oraz ewolucję) komunistycznego panowania, to, co zadziwiające, polska literatura przedmiotu nie doczekała się kompleksowego opracowania tej problematyki. Dlatego już na samym wstępie recenzji chcę wyrazić swoją radość, że dzięki wysiłkom wrocławskiego ośrodka badań nad myślą polityczną i prawną zapełniona została kolejna biała plama na mapie polskiej nauki. Pan magister Mateusz Bużowicz przy wsparciu swojego Promotora podjął się bowiem zadania pionierskiego i niełatwego, czyli dokonania analizy doktryny politycznej, jaka była podstawą komunistycznego, ponad półwiecznego, panowania nad Rzeczpospolitą. Oczywiście, każdy student prawa po kursie doktryn polityczno-prawnych stwierdzić może, że ideologiczną podbudowę stanowił marksizm-leninizm (w pewnym zakresie poddanych istotnej stalinowskiej korekcie), lecz stwierdzenie takie, choć prawdziwe, abstrahuje całkowicie od unikalnych polskich realiów i kontekstu społecznego, w

jakim funkcjonowała w Polsce władza moskiewskich najemników. A to właśnie one (jak w przypadku chyba żadnego komunistycznego państwa, być może za wyjątkiem Jugosławii Tity) zdeterminowały działalność i teoretyczny namysł polskich komunistów. Wobec przyjętego we wszystkich państwach satelickich Sowietów leninowskiego modelu partii komunistycznej szczególne znaczenie w kontekście pracy mają sylwetki przywódców komunistycznych. Nie bez przyczyny w literaturze naukowej poszczególne etapy historii Związku Sowieckiego, a za nim innych państw komunistycznych nazywa się odpowiednio epokami: Lenina, Stalina, Chruszczowa, Breżniewa, Bieruta, Gomółki, Gierka, etc... Stąd uważam za niebywale trafny, przyjęty przez Autora, metodologiczny zabieg polegający na analizie rządów komunistów w Polsce za cezury czasowe przyjmujący władzę kolejnych I sekretarzy KC PZPR.

Na pierwszy rzut oka widać bowiem zasadnicze różnice, które sprawiają, że trzy wielkie epoki w dziejach Polski komunistycznej traktować należy oddzielnie. Oczywiście wszystkich trzech czerwonych namiestników łączyło oddanie nieśmiertelnym ideom Marxa i Lenina, lecz ich interpretacja, a przede wszystkim polityczna *praxis* każe wskazać na wiele zasadniczych rozbieżności w ich wizji kraju. Rzecz jasna istotnym determinantem były tu okoliczności międzynarodowe oraz sytuacja w Sowietach, niemniej jednak na przykład epokę Gierka i Bieruta tyle samo różni, co dzieli.

Autor jednak nie poprzestaje na tym. Choć jego rozważania ogniskują się na osobach Bieruta, Gomulki i Gierka, to obszernie analizuje również postacie z drugiego szeregu komunistycznych rządców, postacie, które wpłynęły na oblicze praktyki politycznej lub stanowiły rodzaj swoistej wewnętrznej konkurencji, czy straszaka dla aktualnych I sekretarzy. Stąd w pracy znajdziemy obszerne analizy dotyczące Bermana, Ochaba, czy Moczara. Ważne, że Pan magister Bużowicz skupił się nie na ich działalności politycznej, lecz ideowym obliczu. Dlatego dobrym pomysłem było rozpoczęcie każdego rozdziału krótkim rysem historycznym, wprowadzającym czytelnika w realia społeczno-polityczne analizowanej epoki.

Drugim zabiegiem metodologicznym, który również uważam za bardzo trafny jest określenie przedmiotowych ram analizy. Autor trafnie skupił się na trzech istotnych zagadnieniach, które były przedmiotem zainteresowania komunistycznych

władz, bez względu na okres i osobę przywódcy. Mam tu na myśli stosunek do sojuszu ze Związkiem Sowieckim, politykę gospodarczo-społeczną oraz stosunek do Kościoła Katolickiego. Zagadnienia te stanowią niejako oś całej dysertacji i właśnie wokół nich ogniskują się najważniejsze rozważania Autora. Dzięki niemu czytelnik łatwo może rozpoznać zamysł pracy oraz zmiany, jakie zachodziły na przestrzeni prawie półwiecza w teorii i praktyce władzy komunistycznej w Polsce. Wspomniane wyżej zagadnienia nie wyczerpują oczywiście całej pracy. Autor, co również należy zaliczyć do walorów pracy, osiową narrację uzupełnia zgrabnie o wątki poboczne, charakterystyczne i ważne dla konkretnej analizowanej epoki. Stąd w rozdziale I, przy okazji postaci Bermiana, analizuje kwestie komunistycznego aparatu bezpieczeństwa, w rozdziale II problem wewnętrznej walki różnych frakcji wewnątrz PZPR zakończony wydarzeniami marcowymi, czy interwencję wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji, w rozdziale III natomiast dotyka zagadnienia reformy administracyjnej państwa.

Dzięki właściwie przyjętej metodzie Autor dysertacji mógł z powodzeniem przystąpić do realizacji swego zadania badawczego, jakim było zaprezentowanie poglądów komunistycznych przywódców Polski w latach 1944-1980. Zanim przejdę do dalszej części recenzji zatrzymam się na najważniejszym wyzwaniu, także metodologicznym, jakie stanęło przed Autorem. Rekonstrukcja i analiza filozofii politycznej klasyków tej dziedziny, poczynając od Platona a na chociażby Rawlsie czy Nozicku kończąc jest w tym zakresie stosunkowo prosta. Myśliciele typu akademickiego we poglądy na interesujące badacza doktryn polityczno-prawnych zagadnienia wykładają zazwyczaj w mniej lub bardziej systematycznej formie w postaci traktatów czy teoretycznych analiz. Praktyka polityczna, jak w przypadku Burke'a, Constanta czy Tocqueville'a jest tylko marginesem ich działalności lub rezerwuarem doświadczeń stanowiących podstawę wniosków przelewanych potem na papier. Zupełnie inaczej rzecz przedstawia się w przypadku aktywnych polityków i działaczy, którzy nigdy lub z rzadka sięgają po pióro dokonując teoretyzacji swej działalności praktycznej. Na tym właśnie polega trudność, jaka stoi przed każdym badaczem, pragnącym poddać analizie ich poglądy czy doktrynę polityczną. O ile niektórzy z polityków, jak choćby Lenin i Trocki (pozostając w kręgi lewicowej teorii

i poetyki), pozostawili po sobie ogromną teoretyczną spuściznę, inni, jak Stalin i Mao, nieliczne, lecz cenne rozważania, to liczni, jak całą swą energię skierowali w stronę praktyczną. W recenzowanej pracy Autor miał do czynienia z dwiema ostatnimi kategoriami, o ile bowiem Bierut czy Gomułka pozostawili po sobie nieco teoretycznych rozważań (abstrahując od ich wartości), to Berman, Moczar, Ochab czy Gierek poza nielicznymi wyjątkami nie pozostawili po sobie w tej kwestii niczego. Wobec tego przed badaczem stoi pytanie w jaki sposób zdekodować prezentowane przez nich stanowisko? Jediną pomocą jest tutaj praktyka polityczna oraz niewielkie formy, w postaci przemówień, które jednak dotknięte są fundamentalną wadą przyczynkowości lub koniunkturalności oraz wywiady i wspomnienia, które również trudno nazwać obiektywnymi. Pozostaje jeszcze pytanie na ile praktyka polityczna zgodna była z prywatnymi poglądami, na ile musiała być nagięta do konkretnych okoliczności politycznych, na które określony polityk nie miał wpływu. Dlatego dobrze się stało, że Autor w swej dysertacji pisał nie o doktrynie, lecz o poglądach na określone kwestie, dzięki czemu nie musiał wymagać od swych bohaterów, a także od siebie nadmiernej koherentności. Nie jest to bynajmniej zarzut, lecz uznanie dla przezorności Autora (a zapewne i Promotora) pracy. Owej przezorności Autor dał wyraz już we wstępie wyraźnie zaznaczając podstawę, na której będzie budował swą narrację.

Rozdział pierwszy recenzowanej dysertacji ma charakter wprowadzający i poświęcony jest zarysowaniu dziejów politycznych Polski pod panowaniem komunistów. Choć odtwórczy, to rozdział ten wydaje się konieczny. Autor przedstawia bowiem węzłowe momenty w dziejach Polski Ludowej od roku 1944 aż po początek ery *Solidarności*. Jest on przydatny przede wszystkim z tego powodu, iż prezentuje długą ewolucję, jaką przeszła ona od końca okupacji niemieckiej, aż do okresu schyłkowego, znaczonego powstaniem poważnej opozycji politycznej. Dzięki temu możliwe jest kontekstualne osadzenie poglądów oraz praktyki politycznej kolejnych I sekretarzy oraz uchwycenie wpływu, jaki wywarł na nie ów kontekst. Dlatego merytoryczna część pracy zawarta jest w trzech kolejnych częściach, poświęconych, jak wskazano wcześniej, epokom Bieruta, Gomułki i Gierka. Nie jest celem mojej recenzji drobiazgowo sprawozdanie z tego, co się w owych częściach

znajduje, wskaże więc tylko ich silne strony oraz te, które budzą we mnie pewne wątpliwości. Bez wątpienia za walor I rozdziału uznać należy jasną i przejrzystą wizję państwa i partii Bieruta, jaka wyłania się z jego lektury. Doktorant bardzo umiejętnie korzysta ze źródeł i opracowań, by przedstawić również najważniejszą w owym czasie ideową kontrowersję w łonie polskiego ruchu komunistycznego, to znaczy konflikt pomiędzy Bierutem i Gomułką. Problem tzw. *odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego* determinował w bowiem w dużym stopniu ideowe oblicze Bieruta oraz stosunek do trzech najważniejszych, omawianych w pracy, zagadnień. Jak wskazałem wyżej na uwagę w rozdziale I zasługuje także przybliżenie postaci Bermana, a także rzeczowa i merytoryczna rewizja jego postawy przedstawiona przez niego samego w wywiadzie dla Teresy Torańskiej. Autor nie dał się uwieść narracji komunistycznego polityka wykazując jego ogromną rolę w budowaniu aparatu represji oraz instalowaniu komunistycznego reżimu w Polsce.

Rozdział drugi poświęcony został Gomułce i podobnie jak we wszystkich trzech merytorycznych rozdziałach koncentruje się na sojuszu ze Związkiem Sowieckim, polityce gospodarczo-społecznej oraz stosunku do Kościoła Katolickiego, lecz najważniejsze i najcenniejsze, moim zdaniem, są tutaj rozważania dotyczące *wydarzeń marcowych*, oraz „polskiej drogi do socjalizmu”. Autor w sposób przekonujący i często drobiazgowy analizuje poglądy, a czasem nawet to, co można by nazwać myśl apolityczną tow. Wiesława, wskazuje bowiem na jego ideową konsekwencję. Przy okazji analizy wydarzeń marcowych aż prosiło się, w kontekście zamiaru pracy, rozwinięcie wątku trockistowskiego oraz bardziej szczegółowe ideowo, a nie tylko politycznie określenie frakcji funkcjonujących w ramach PZPR.

Rozdział III, wieńczący wysiłek Autora, poświęcony został poglądom politycznym Edwarda Gierka. Choć i tutaj istotne miejsce zajmują trzy tematy przewodnie pracy, to wzbogacone zostały one o zagadnienie gospodarcze, które zdominowały epokę gierkowską. Jak w całej pracy Autor dokonuje sprawnego omówienia i często rekonstrukcji analizowanych zagadnień. Jednak to, czego wyraźnie brakło moim zdaniem w tym rozdziale, to omówienia w oddzielnej jednostce systematycznej stosunku władz PRL do rozwijającej się opozycji demokratycznej oraz walk frakcyjnych w łonie PZPR, zwłaszcza wzrastającej roli

Jaruzelskiego oraz służb specjalnych, co skutkowało ostatecznie upadkiem I sekretarza.

Całość pracy wieńczą konkluzje, w których Autor trafnie wskazuje, że poglądy przywódców¹⁾ Polski Ludowej na analizowane w pracy były w dużym stopniu funkcją ich stosunku do ZSRR oraz wydarzeniami, jakie miały miejsce w *ojczyźnie światowego komunizmu*.

Oceniając wartość merytoryczną pracy doktorskiej Pana magistra Mateusza Bużowicza wskazać należy na jej bezsprzeczne walory poznawcze. Jako pierwsze w Polsce próbuje bowiem wskazać na pewne ideologiczne *continuum*, a zarazem ewolucyjny charakter polskiej myśli komunistycznej. Autor z dużą swobodą i z zapałem porusza się w analizowanej problematyce, często przytacza też interesujące, nieznanne szerzej fakty i ciekawostki. Dzięki nim i bardzo poprawnemu językowi lektura dysertacji sprawia dużą przyjemność, pomimo jej znacznej objętości. Wywód pracy, co dzisiaj niezbyt częste, jest spójny i logiczny. Wszystkie argumenty przytaczane dla uzasadnienia stawianych tez są przekonujące i jasne. Autor posłużył się również bardzo obszerną, dobrze dobraną i w zasadzie kompletną literaturą przedmiotu oraz tekstami źródłowymi. To wszystko sprawia, że ocena dysertacji może być tylko pozytywna. To, czego mi najbardziej w niej zabrakło to postawienia jakiegokolwiek, nawet mało wyrafinowanej tezy pracy. Byłoby to nietrudne wobec wielu wniosków, do jakich doszedł Autor w zakończeniu pracy. Mam nadzieję, że Autor uwzględni tę uwagę podczas przygotowywania rozprawy do druku, bowiem na publikację taką w pełni ona zasługuje. Nie najgorszym zabiegiem podczas opisywania relacji z towarzyszami radzieckimi byłoby odwołanie się również do ich punktu widzenia. W tej jednak kwestii nie wiem, czy istnieją i czy są dostępne odpowiednie materiały źródłowe, zatem pozostawiam tę sugestię zawieszoną w próżni.

Oceniając resztę dorobku doktoranta, jest on autorem trzech publikacji w wydawnictwach recenzowanych oraz brał udział w jednej konferencji międzynarodowej. Niestety załączone dokumenty nic o innych osiągnięciach, ani aktywności zawodowej czy naukowej Doktoranta nie mówią.

Reasumując, rozprawa doktorska Pana mgr. Mateusza Bużowicza pt. *Mysł polityczna przywódców komunistycznych Polski w latach 1944-1980* spełnia wszystkie stawiane przez przepisy prawa oraz zwyczaje akademickie warunki, by kontynuować procedurę nadania Panu Mateuszowi Bużowiczowi stopnia doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne.

A handwritten signature in black ink, consisting of several overlapping loops and strokes, positioned on the right side of the page.